

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

BÍRÓ FERENC

A második lépés (*Hogyan lett író Kazinczy Ferenc?*)*

Egy világnézeti kaland elbeszélésének változatai

Kazinczy íróvá válásának közvetlen kiindulópontja feltételezésünk szerint az a mély világnézeti válság volt, amelyről több írásában is beszámol, s amelyről fontos tanulmányok szólnak a Kazinczyról szóló terjedelmes szakirodalomban.¹ Ő maga a történetnek a leginkább közismert és a leginkább kerek variációját a *Pályám emlékezetében*² mondja el, itt olvashatjuk azt a furcsa esetet, amely 1779 őszén esett meg, kassai törvénygyakorlata idején. A sárospataki diák egy kirándulás alkalmával beleszól a derék, de tudálékos és mindenáron teológiai kérdéseket feszegetni kívánó principálisa, Milecz Sámuel és egy Rómát járt, a jelek szerint igen művelt, de tartózkodó és a felmerült témákhoz csak ímmel-ámmal hozzászóló katolikus pap, Hajnalkövy János vitájába, amikor ez utóbbi „elakasztá” néhány kérdésben a tájékozottságát fitogtatni kívánó, de valójában tájékozatlan principálist. Az ifjú Kazinczy („rettenetes teológus még akkor”) látja, hogy ezt a győzelmet a katolikus pap érdemtelenül szerezte, engedélyt kért, s a vitába bekapcsolódva „szórá a’ locusokat” és legyőzte a plébánost. Ez – meglepődve a patvarista teológiai tájékozottságán – meghívta magához. Itt négy szemközt, bizalmas és személyes beszél-

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

1 SZAUDER József, *Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé, A Romantika útján*, Budapest, Szépirodalmi, 1961, 115–141. (A továbbiakban SZAUDER 1961); MEZEI Márta, *Kazinczy világnézeti problémái, Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy levelezésben*, ItK, 1988, 237–270.

2 *Pályám emlékezete, Versek, műfordítások, tanulmányok*, vál., gond., jegyz. SZAUDER Mária, Budapest, Szépirodalmi, 1979, 248–250. (A továbbiakban: PE)

3 Erre (erre is) utal a következő év nyarán Kazinczyhoz írott rövid, francia nyelvű levele, ahol fel-tűnő az ellentét a szóban forgó téma természete és a témáról való beszéd között. Egy könyvről van szó, amelyet Kazinczytól kapott, s amely „tres magnifique si l’on excepte son aversion pour la Religion Chretienne...” – de akkor vajon hogyan lehetett „magnifique” egy katolikus számára? *KazLev*, I, 18.

getés keretében részletesen kifejtette tényleges nézeteit, amelyekről nyilvánosan – úgy látszik – nem szívesen beszélt.³ Ennek a beszélgetésnek a részleteiről Kazinczy csak igen nagyvonalúan számol be a *Pályám emlékezete* fogalmazványainak többségében,⁴ a vita folytatásának tartalmi részéről pedig csak *Az én életem* című változatban szól valamivel bővebben: Hajnalkövy a kálvini predestináció tanát támadta volna – nem tudni, milyen érvekkel. Kazinczy reakciója mindenesetre mély megrendülésről ad hírt: „Felriadva vevém kalapomat, szaladtam szobámba, magamra zárám az ajtót s térdre bukva könyörögtem, hogy a kegyelem tőlem el ne vétessék.” A magyarázat persze nem teljesen világos: a predestináció tana miért azonos magával a kegyelemmel? Ha pedig ez így volt, akkor vajon miért csak a *Pályám emlékezete* egyik, viszonylag korai – 1817-ben készült – változatában említi meg az őt annyira megrendítő vita tárgyát, miért hagyja el a későbbiekben? A történetet a Kazinczy bölcséleti kalandjainak útján többször is feltűnő sárospataki professzor, Szentgyörgyi István alakja, okos toleranciája („megtörtént veled, aminek meg kelle történni”), mély bizalomról tanúskodó és felszabadító szavai zárják: „Kérdéseidre nem felelek, leld fel, amit keressz s fel fogod, ha tiszta elmével fogod.”

Ha az egyéb feljegyzéseket és adalékokat is mérlegeljük, akkor valószínű, hogy Kazinczy az önéletírásnak ezen a helyén egy igen bonyolult és szerteágazó lélektörténeti eseményt foglal össze egy olyan történetbe, amely nyilván tartalmaz valamit abból a folyamatból, ami ténylegesen lezajlott, de majdnem biztos, hogy itt – pontosabban: ek-kortájt – nem csak ennyi történt. Úgy véljük, közvetett módon, de ezt támasztja alá a szövegalkítás imént említett körülménye: azért kurtítja meg a Hajnalkövyvel folytatott vita (eredetileg sem igazán részletes) ismertetését, mert ezt a vitát valami más *helyett* írta le. A *Pályám emlékezete* szerzője egy *elbeszélhető* történetbe foglalta össze azt, ami aligha volt elbeszélhető – legalábbis egy rövid és kerek történet keretei között nem. Erre figyelmeztethet bennünket Hajnalkövy plébános már említett francia nyelvű levelének igencsak szembeötlő tanulsága, hiszen az arról árulkodik, hogy ő, aki az imént még azért fohászzkodott, hogy a „kegyelem tőle el ne vétessék,” alig fél évvel az idézett jelenet után maga kölcsönöz vallásellenes könyvet annak, aki oly erős támadást intézett hite ellen. De erre figyelmeztethet bennünket, hogy van egy másik beszámolója is, amely fiatalságának ugyancsak erről a viharos fordulatról szól, erről *kell* szólania, hiszen más, lelkivilágát ennyire felforgató esemény nem kerül elő a *Pályám emlékezete*ben – csakhogy innen egészen más jellegű események bontakoznak elő. Ezt a beszámólót Kazinczynak Puky Ferenchez 1803 márciusában írott levelében olvashatjuk,⁵ s ennek alapján nem is annyira vallásos világnézetének összeomlása, sokkal inkább egy világnézeti lázadás körvonalai rajzolódnak elénk. Ebben a levélben Kazinczy a maga gondolkodástörténetének alakulá-

4 A PE szövegahagyományára vonatkozóan lásd NÉMETH Zoltán tanulmányát: *A Pályám emlékezete szövegahagyományáról és az önéletírás tervének eredetéről*, ItK, 2002, 611–627.

5 *KazLev*, III, 34.

sáról ad egy kurta vázlatot – ez a vázlat azonban nemcsak nem említi a *Pályám emlékezetében* leírt Hajnalkövy-epizódot, de nem említi semmit sem, ami ahhoz egyáltalán hasonló lenne. Ebben a levélben ennek az epizódnak (vagy egy ilyen epizódnak) nincs is helye: a levélben leírt eseményeknek ugyanis egészen más természetük van. Ennek a különös világnézeti önéletrajznak sajnálatos vonása, hogy a kronológiai vonatkozásai meglehetősen elmosódtak. Ha az epizódok egymásutánját meg is tudjuk, nem tudjuk meg még azok közelítőleges időpontját és időtartamát sem ebben az időrendiségben. Itt azt írja, hogy „kevés esztendőkkel” apja halála (tehát 1774) után érkezett el a megrendülés pillanata, ezt azonban (mint utaltunk rá) nem az ebben a levélben meg sem említett Hajnalkövy plébánossal való találkozással hozza összefüggésbe. „Ekkor” – tehát 1774 után, de pontosabban nem mond – „a’ Világ Bölcsseivel” jutott ismeretségbe, olyan libertinus hajlamú és gondolkodású fiatalemberekkel, mint Bulyovszki László és társai voltak Zemplénben. Azt írja – nyilván visszavetítve későbbi érzelmeit erre az időszakra –, hogy „El iszonyodtam erkölcsök botránkozató voltoktól, eliszonyodván dogmáiktól is.”⁶ Ugyanerről, a „rettenetes libertinizmus”-sal való s ugyancsak korai és elrettentő találkozásáról ír az MTA Kézirattárában őrzött s a *Vallástalan* címmel ismert verséhez írott feljegyzésében,⁷ s talán mondani sem kell, hogy ebben az ifjúkori intellektuális válságot felidéző jegyzetben sem kerül elő Hajnalkövy tisztelendő és a vele folytatott polémia. De eltér ez a történet a *Pályám emlékezetében* elbeszéltektől abban is, hogy míg ott bölcse professzor, Szentgyörgyi István az egyedüli bizalmas tanácsadó, itt a sárospataki tanár alakja nem lesz ugyan mellékszereplő, de a fő helyet a jövődó após, gróf Török Lajos foglalja el, akit ugyancsak egy „ekkor”-ral kapcsol rá a történet fonalára. Csakhogy ez az „ekkor” itt már tíz esztendővel későbbi időre, 1784 januárjára utal, s ugyanebbe az időkörbe helyezi egy másik pataki tanárának, Óváry Lászlónak és a *Pályám emlékezetében* közvetlenül a Hajnalkövy-epizód (tehát 1779 ősze) után emlegetett Szentgyörgyi István tanácsait is – neki itt ugyancsak kitüntetett szerepet tulajdonít. Az újabb „ekkor”-ral – néhány sorral alább – pedig már 1794-ben járunk, hiszen életének arról a pillanatáról beszél, amikor az isteni gondviselés a „hóhérszínig” vitte, s most is lezajlik egy fordulat, mivel vagy ekkor, vagy 1789-ben átvészelt súlyos betegsége alkalmával – a levél szövege nem egyértelmű – vonta magát „szoros számadásra” „religióbeli állatásaiért” s jutott el ahhoz az állásponthoz, amelytől többé semmi el nem mozdíthatja: „Nem ismerem az Istent és lelkemet: de szeretem és ezt függésben lenni érzem ő tőle. Ebből áll Religióm.”⁸

Az idő – világnézeti válságnak az ideje – a különböző írásokban azonban így is elképesztően tág határok között mozog: az emlékezet az egyik esetben szinte pillanatokról szól, a másik esetben pedig csaknem egy évtizedről. De kérdésessé válik az írásokban foglaltak nyomán az események természete is: lehetséges, hogy az ő hagyományos világképe

6 *KazLev*, III, 34.

7 SZAUDER, 1961, 124.

8 *KazLev*, III, 35.

nem (mint a *Pályám emlékezete* sejteti) összeomlik egy külső hatás eredményeképpen, hanem – külső hatásoktól ugyan természetesen nem függetlenül, de – maga a fiatalember lázad fel a tradíció ellen. Az eddig elmondottak alapján felmerülnek ugyanis a logikus kérdések: *ha* eleve és csak iszonyodott volna ama libertinus kör elveitől, eszméitől és erkölcsseitől, *ha* folyamatos lett volna a mélyen vallásos édesapa hatása – akkor miért lett volna szükség e nevelők tanácsaira és bátorítására? A kérdések arra utalnak, hogy őt *valamilyen* vonatkozásban egy ideig nagyon is mély vonzalom fűzte ahhoz az eszmekörhöz és ahhoz az erkölshöz, amelytől *más* vonatkozásban nagyon is erőteljesen szeretné elhatárolni magát. A Puky Ferenchez írott levél és a MTA Kézirattárában őrzött s a *Vallástalan* címmel ismert vershez kapcsolt feljegyzés ebben a vonatkozásban lényegében közös nyelven beszél, de közösek abban is, hogy mást mondanak, mint amit a *Pályám emlékezetében* olvashatunk. A leginkább nyílt vallomást talán a feljegyzésben olvashatjuk: „Üstökön kapott a világosság, mint Szent Pált – de nem a Szent Pálé!”⁹ Ez nyilvánvalóan nem egyházas hitvallás, sőt, elég egyértelművé teszi – bár sokkal többet nehezen tudunk mondani róla – ama világosság természetét: itt nyilván a század szabadgondolkodóinak világára való utalásról van szó. A mondat lejegyzőjének a szabadgondolkodás iránt való vonzalmáról egyébként egyértelműen vall a Puky Ferenchez írott levél is. Vajon milyen más tapasztalat lehetne „Az elme ha egyszer megindul, megy, és meg nem áll, ahol *kell*” megállapítás mögött? Ez után írja le egyébként azt a metaforát, amelynek lényegét másutt is (sőt, más formában is) megismétli: „Így az az ág, melyet a’ kertész erőszakosan igyekszik másfelé vonni mint a’ merre a’ természeti erő hajtja, ha elszakasztja a’ tartóztató köteléket, oscillál, oscillál, és még is oscillál ’s végtére megállapodik. Ez vala az én esetem is...”¹⁰ Az ezt megelőző lélekállapotára vonatkozóan az idézett levél vége felé azután közvetetten ugyan, de meglepően nyílt vallomást is olvashatunk: „... miként vádolhatom én azt, a’ ki most van a’ vizsgálódó lelkiismeretnek abban az időszakában, a’ melyben egykor én magam is valék ...” „...miként vádoljam azt a’ *kétkedést és nem-hitelt*, a’ melybe magam is voltam és a’ mely az én mostani hitbeli erősségemet szülte? Nem hiszen igazán, a’ ki nem kétkedett...”¹¹ A levél korábbi részében leírja szabatosan is azt a „kétkedést és nem-hitelt,” amely őt – a jelek szerint ekkor, tehát az 1770-es és 80-as évek fordulója táján – jellemezte, s amelyben azt a „világosságot” kell gyanítanunk, amely Szent Pálként ragadta üstökön, de amely nem Szent Pál világossága volt. „... Istent nem tagadtam soha, ha a’ teremtést és a teremtetést meg nem foghattam is... De a’ lelket nem hittem többé halhatatlannak...”¹²

9 SZAUDER, 1961, 124.

10 *KazLev*, III, 35.

11 *KazLev*, III, 36.

12 *KazLev*, III, 35.

Úgy véljük, hogy ez a vallomás Kazinczy intellektuális életútjának egyik legdöntőbb mozzanatára utal. Láthatóan átlépett a szabadgondolkodás világába, ennek alapján – látni fogjuk – teljesen érthető e világ iránt való vonzalma, hiszen új és szabad látókör tárult fel előtte. De elgondolható ennek alapján az „iszonyodás” is, amellyel a libertinizmusról beszél, hiszen gyorsan kiderül: ez a lépés szabaddá tesz ugyan, miközben (lehet, hogy már a következő pillanatban) rendkívül nyugtalanító következményeket is láthatóvá tesz. Ennek a vallomásnak azért van különleges jelentősége, mert csak az itt emlegetett világosság lehetett az, amely „üstökön kapta.” E vallomás tartalma, amellyel végül is fogalmi alakra hozza a lélektörténeti helyzetet, egyértelmű, mégis különösnek tetszik: Istenben nem kételkedett soha, de a lelket nem hitte többé halhatatlannak. Valójában azonban – mint másutt lesz róla szó – ez a korabeli európai eszmetörténetben meglehetősen ismert paradoxon.

Ez a gondolat valóban fontos szerepet játszik írásaiban még a nyolcvanas évek végén is, most, 1780 táján viszont éppen ez vezeti el az írás világához: az első fordítás, Salomon Gessner *Idilliumai* az innen felmerült problémákra ad választ.